

הא' ברידא אומר דברים

לזכר לאה גולדברג ז"ל

לאה גולדברג, שאנו נפרדים ממנה כיום בחבורה זו ובבית הזה, זכתה לכתר שירה ולכתר תורה, שניהם טובלים באור התשוקה ליופי – וכתר של נוי – כידוע העלה אותו שאול טשרניחובסקי על כתר גבורה וכתר תורה כאחד.

כל דור ודור מודד במידותיו ובכלי הערכה שבידו, אם יציבים ומאוזנים ואם רפויים ומתנוודים ומשתבשים על-גלקלה. ולא כל אמן זוכה והוא ניכר ומקובל בדורו, אם על הקהל ואם על מדריכיו. (ולא אחת כידוע טוב הקהל ממדריכיו.) לאה גולדברג הייתה מאלה שטיבם ואמיתם ניכרים ומוכרים בדורם. ספריה, ספרי שיר וספרי עיון, הדברים שכתבה לקטנים, הגיעו למהדורות מרובות, ומעטים הסופרים העברים שזכו להד רחב ואף עמוק כמוה.

בת שמונה באה אל הלשון העברית, לאחר שתילה קודמת בדיבור וקריאה בלשון הרוסית, באה דרך הגמנסיה העברית בליטא – ואפשר הייתה הראשונה (גם מחוננת גם זריזה הייתה תמיד) שהגיעה מן הגמנסיות העבריות שבגולה להשתתפות פעילה בספרות העברית. עם היותה מעורה בתרבות אירופה, ברוב מובניו של מושג זה – היא קנתה לה שליטה או אחיזה בשש לשונות וספרויות שלהן – כבשה לה במרוצת השנים שבילים אל המקורות, שאינם קלי כיבוש, של התרבות העברית. אמרתי "עם היותה" – ואולי צריך הייתי לומר "משום היותה". דווקא משום היותה בת תרבות ולא הקיינית של תרבות, ידעה כי בסופו של דבר אין יצירת תרבות ויצירת אמנות אלא בכלים ובערכים של תרבותך שלך. בדרך הטבע הרבתה לכתוב ולדבר על אנשים וגושימים קרובים לה בספרויות המיודעות לה, ובייחוד בלשון הרוסית והגרמנית. היא ידעה, גם אהבה לשתף אחרים בהנאותיה הרוחניות – ובתחום שהיה נהיר לה מכל צדדיו יכלה להרים מיטב תרומתה לקהל העברי ולספרות העברית. ואולם כשבאה ללמד סוגיה בתורת השיר לתלמידים או לשומעי רדיו, הביאה דוגמאותיה לא רק מתרגומו של שלונסקי לשיר של פושקין, שהיה ידוע לה במקורו מילדותה, ולא רק משירו של ביאליק, שהיה ידוע לה משנות הגמנסיה, אלא גם משיר של אבן גבירול ומשיר של יוסף בן שמואל צרפתי, שחתרה והגיעה אליהם בשנים מאוחרות.

ואכן גם בשירתה ניכרת התירה זו אל המקור, ניכר הטאקט וניכרת הזוהירות להישאר בתחום – להתקרב ככל האפשר אל התחום – של הצירוף העברי והסמל העברי, שרק באמצעותם, ידעה, אפשר, כשעת הצורך, גם לקרב ולהביע עולמות רחוקים ואף נכריים. ככל משורר-אמת חשה בהכרח להישען על הדיבור החי – אך לא כמשענת יחידה. שירה מעידים על תחושה, בידעים ובלא יודעים, כי משענת זו בלבד, בשלב הנוכחי, הרדוד, המתורגם תרגום שטחי, של קיבוץ הגלויות, אין בה כדי לפרנס את השירה (ואין צריך לומר, הוא הדין בפרחה), והם מעידים, כי לא ויתרה על זכותה ליטול את הדרוש לה, בחיות, בגוף ובאסוציאציה, מאסמי הביטוי העברי לדורותיו. בכתיבה זו הייתה לאה גולדברג כמוכונ בת לתנועה הלאומית העברית (ובשנות עיצובה הרוחני עדיין היה לצירוף זה צליל אנשי גאה – אפילו בפייהם ובעיניהם של אינטלקטואלים ואקדמאים¹), אך לא פחות מזה הנחה אותה בדרך

זו חוש המשורר שבה. "הדמיון האמיתי הוא לעולם שמרני", אמר הופמאנסטאל. ואולי יש מקום להוסיף: "המחדש האמיתי הוא לעולם משמר". כשם שמהותה כמשורר-אמת הראתה לה תמיד את הרצף והחזרה בחיי אנוש, בתחום נושאי השיר, כך הוליכה אותה לחוש, ביודעים ובלא יודעים, בתחום הביטוי לחוויה השירית, את משמעות העבר, ועם זאת את ההבדל בין עבר שיש בו חיות, עבר המוסיף להשתתף בחיי ההווה, כשעבר והווה שופטים זה את זה בלי הרף – ובין עבר שבטל, עבר ובטל מן העולם.

בשיריה לא הביעה לאה רעיונות על דברים, אלא את חויות הדברים, חויותה את הדברים, ואת ראיית עצמה בחוויה זו. ודאי קיבלה השפעות בביטוי ובבחירת הנושאים, ויש שהשאירה להן, גם ביודעים, זכר מפורש בשיריה. ודאי שילמה, בעיקר בצעירותה, מס לאַפנות, אך דומה שגם אז היה המס מועט ככל האפשר. ואכן ניתנה רשות לשער כי, בעיקרו של דבר, לא תחול בתנודות העתים והטעמים התיישנות מרובה בחלק ניכר משיריה. רקמת בשרם-ודמם מוצקה, וזכיונם האישי יש בו כדי להגביר על הזמן המבלה.

משיריה וגם משיחותיה על השירה ניכר, שעם כל הישגיה והצלחתה, ידעה לאה גולדברג מה פירושו של דבר להיות משורר, ומה גורלה של שירה, בתקופה ססימנית העיקריים הפרסומת המלאכותית, הנעשית בידי מומחים ומתמחים, והתקשורת ההמונית, המשתקת את עצם יכולתו של האדם להתקשר עם עצמו. באין שהות, באין ייחוד, שירה מניין? איך תעמוד נפש האדם, איך תתקיים יכולתה להרגיש, במטרות המודיעין והפירסומות, הרכילות והפרשנות למיניה, הפומוניים והתסכייתים הנובליים בשעת לידתם ושאר תחליפי-ההמחשבה המוכנים ללעיסה באריזה אַפנתית? והרי אין שירה באין יכולת זו של האדם להרגיש ולהתרנש – בלא סמים ודרבונים ושאר אמצעי ריגוש מלאכותיים. אך יותר מדיי אהבה לאה את השירה ואת האדם מלהתייאש. כל שיר אמיתי היה לה כתריס בפני הכניעה המשפילה לזול, לחיקוי ולדרבון המשמש תחליף לרגש. והרי הייתה בה המזיגה הנדירה של עבודת השיר, אהבת השיר ודעת השיר. (ובמשמע השיר הלא כלול גם עיקרו של מיטב הסיפור.) מתוך האהבה והדעת צמחה ויקתה לתוראת ולהסברת הספרות. בהוראה חתרה בעיקר, אגב הקניית ידיעות, לעידון כלי ההבנה והתחושה, וכאן ביקשה לה עזר בכל האמצעים. לא גדרה עצמה כנהוג בצד אחד בלבד, כגון ניתוח הטקסט, למען האפנה – והיא לרוב אפנה שחלפה – כשם שלא התגדרה במדעיות על דרך השיטה או לצורך התפאורה. היא זכרה תמיד שכוונת הניתוח הוא לא רק לנתח, אלא להאיר את היצירה ולהעמיק את הנאתה, ועל כן השתדלה ככל האפשר לא רק לפרק את היצירה הספרותית לפרקיה, אלא גם שלא להשאירה מפורקת.

הצל ליווה את חייה מנעוריה, אך שירתה לא הייתה שירת הצל. האור הוא אולי הסמל החי והפעיל ביותר בשיריה. קוצים רבים הכאיבו את חייה, אך היא לא עשתה לה עטרת קוצים מהם. שיריה רצופים אכזבה לא מעט, ובכל זאת יש בהם מרירות אך מעט. מעולם לא סלסלה את האכזבות ואת היסורים, ולא ביקשה שכר עליהם, ובכלל זה שכר פיוטי לא-כשר.

לא אֶהְבֵּתִי עִיר
כִּי הָיָה לִי טוֹב בָּהּ,
וְלֹא שָׁנֵאתִי עִיר
כִּי הָיָה לִי רַע בָּהּ.
שִׁבְעָה שָׁעָרִים לְעִיר הַיָּפָה
וְיֹצֵא זְכָרֹנֵי וְנִכְנָס בָּהּ
עִם הַשֶּׁמֶשׁ וְעִם הַסּוּפָה.

משמעת רבה הייתה בישותה, משמעת חיים, משמעת לחיים. כמו בגזירת רצון נוכח גזירת

גורל הטילה על עצמה משחר נעוריה את האמונה בחיים, ונלוו לזו אהבת האדם, הנאת הצליל, תחושת האור, הנאת האור. אפילו צל המות נראה לקורא שיריה בשייכותו, בהכרחיותו, משום שהוא נופל על שטח המואר על-ידי החיים ואהבתם. החיים יש בהם ייחוד וחד-פעמיות, ועם זאת יש להם קשר טמיר אל מה שמעבר ליחידותם. כך, בדבריה על המוות ב"אנה קרנינה" וב"מדם בובארי", היא מוצאת, כי פלובר משרת עלינו את הרגש, כי "הכול נסתיים, ואין הרגשה של התחדשות והמשך ... לא כן ברומן של טולסטוי, אשר בו, עם כל הרגשת הטרראגי שבמות אדם יחיד ... אנו חשים כי פועל כאן חוק שהוא מעבר לגורלה של הנפש היחידה ...". ומה מוצאת היא להדגיש מדברי טולסטוי ב"מלחמה ושלוה" על האנשים המובלים להורג, ואינם מאמינים כי אמנם ימותו: "וניכר בהם שאין הם מאמינים לזה אשר יבוא ויהיה. לא יכלו להאמין מאחר שהם לבדם ידעו מה היו להם חיים שלהם". במלים אלו האחרונות רואה היא גם את נקודת המוצא האמנותית של טולסטוי. הד-פעמיותם של החיים והחזרה הנצחית של מעגלות החיים, אלה היו גם ביסוד התמונה והאמנות של לאה גולדברג.

עֲצֵר, עֲצֵר לְבִי, לֵךְ נִתֵּן
לְחַיֹּת אֶת כָּל הַנִּצָּח הַקָּטָן
שֶׁל אֲשֶׁרְךָ וְלִרְאוֹתוֹ גֹּוֹעַ.

בת עשרים וארבע עלתה לארץ, וניכרים מאמצייה הרבים, מהם מוצלחים, לכבוש את הנוף החדש, הזר והקרוב, ולהיכבש לו. אך כאדם וכמשורר לא יכלה – ולא רצתה – להתכחש לא לנוף המורח-אירופי שבו גודלה, ולא לספרות הרוסית, אשר עיצבה במידה מכרעת את רוחה. הן היא אשר העידה על עצמה "את זה הכאב של שתי המולדות". היא הוסיפה להאמין באדם הרוסי ובספרות הרוסית (בפגישתנו האחרונה הביעה את רצונה העז לכתוב על סולז'ניצין, שהיה לה כגילוי רב, מנחם ומסעיר כאחד), ודומה שהקדימה לנער מעליה את אבק האכזבה-האשליה הגדולה של המאה, עוד זמן רב לפני ביקורה ברוסיה לפני חמש-עשרה שנה. עוד ב"שיבולת ירוקת העץ" ידעה לכתוב:

וְאַחֲרֵי־כֵן הִכְרוּ עַל הַשָּׁלוֹם,
וְאַחֲרֵי־כֵן הִיָּתָה הַתְּבַעֲרָה.
לֵבָן אָדָם,
לֵבָן אָדָם.
וְהֵם הִלְכוּ בַשִּׁירָה:
הַיּוֹם אֲתָה יוֹצֵא מִסְדּוֹם,
מִחֵר תְּבוֹא לְעִמּוֹרָה.

לפני עשר שנים, במאמר שכתבה על פאסטרנאק ב"מולד", היא מספרת על אלכסנדר בלוק ההולך למות, כשהוא נואם את נאומו האחרון בשנת 1921. בו, בנואם זה, היא אומרת, דיבר בלוק "על עצמו, בשם עצמו ובשם אלה שמינה להם גורלם ליצור, להמשיך יצירתם, בתחומי של משטר שאין בו עוד מקום למשורר, אין בו עוד אוויר-נשימה לאיש הרוח". כאן, כמו בתחומים אחרים עמדה לה זכות מורשתה הרוחנית היהודית וזכות הספרות הרוסית שלפני עידן הבולשביזם.

דווקא בשנים האחרונות בולט היה, מה רבים השערים שנפתחו לפניו. על אהבי שירתה וקוראי מאמריה וספריה נוספו שומעי לקחה הרבים. אך בעוד היא כובשת לה שער אחר שער אל מחוז תשוקתה הטמיר, נצטמצם האור והלך. ובעוד היא חיה את אהבת האור, את שבחי היום, ועוד את הברק בבוקר, גבר והלך בשיריה הלילה. מכאן ואילך הייתה לו ממשות

ומשמעות שלא נודעה קודם. "אני עוברת בלי עצב את קווי התמורה", שורה זו חוזרת בשני שירים שונים בקובץ שיריה האחרון. הלילה סוגר עליה. עם שינוי הפרופורציה בין היום והלילה, מתעצמת החוויה, ועם עיצום החוויה מתמעטות המלים, וגורית הלאה כל מלת יתר, כל מלת חן.

הם אָהבו אותי מאד

עד שְׁעִלִיתִי לַנֶּדוּם,

הם אָהבו אותי מאד

אָבֵל עִלִיתִי לַנֶּדוּם.

אָנִי הִלַכְתִּי לַנֶּדוּם,

כָּל הַרְחֹבוֹת הָיוּ שְׁקֵטִים,

אָנִי עִלִיתִי לַנֶּדוּם,

אִישׁ לֹא יָצָא מִן הַבָּתִּים.

"המסע הקצר ביותר הוא על פני השנים", כתבה במחזור־שירים שכך שמו. מקץ מסעה הקצר של לאה על פני השנים, מתחילה דרכה הארוכה יותר בלבם של דורות, שיניקתם ומוגם מן השירה העברית. אכן זו רק תחילתה של דרך. איך אמרה באותו מחזור שירים:

הִלַכְתִּי וְהִנְעֵתִי עַד דוֹמָה

וְאִז נִדְמָה לִי כִּי מִתְחִיל דְּבַר־מָה.